

УДК 316.4.062

Н. Ф. ВЛАСОВА

ФУНКЦІЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

В статті розглянуті явні та латентні функції соціального інституту фізичної культури та спорту. Обґрунтовано явні функції інституту фізичної культури та спорту: соціалізаційну, культурно-ціннісної трансляції, рекреаційну, соціальної інтеграції, соціальної мобільності, змагальну, еталонну, евристично-досягальну, закріплення й відтворення суспільних зв'язків, адаптаційну, регулятивну, трансляції та комунікативну. Крім явних, соціальний інститут фізичної культури та спорту виконує певні латентні функції: реклами й соціальної диференціації, зміст яких розкрито в статті.

Ключові слова: соціальний інститут, фізична культура та спорт, функції фізичної культури та спорту, явні функції фізичної культури та спорту, латентні функції функції фізичної культури та спорту.

Фізична культура та спорт є складними поліфункціональними явищами, у яких фокусуються та переплітаються соціальні процеси. Багатоплановість і багатофункціональність фізичної культури та спорту як особливої форми соціального буття індивідів і соціальних організацій дає багато підстав розглядати його як окремий соціальний інститут. Значну увагу вивченню соціальних інститутів приділяли класики соціології: М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Спенсер, Дж. Хоманс. Багато праць представників західноєвропейської соціології присвячено конкретним проблемам функціонування й розвитку соціальних інститутів (П. Блау, П. Бергер, Е. Гідденс, Т. Лукман, Д. Тернер, Я. Щепанський). Деякі дослідники звертаються до аналізу інституціоналізації окремих суспільних процесів або явищ, як наприклад, права, конфліктів (Л. Боссле, Н. Луман). Серед сучасних варто відзначити праці В. Биченкова, О. Васильченко, С. Войтовича, Є. Головахи, М. Лисиці, С. Макеєва, В. Матусевич, В. Оссовського, Н. Паниної, В. Пилипенка, М. Саппи, В. Тарасенка, М. Чернецького, В. Ядова, О. Якуби.

Соціологічні теорії не дають вичерпних наукових даних про функції фізичної культури та спорту як соціального інституту, які є необхідною умовою прогнозування напрямів його розвитку й прийняття управлінських рішень щодо організації діяльності як одного з найдинамічніших і значущих компонентів соціального життя суспільства. У зв'язку із цим варто зазначити, що стан функціональності фізичної культури та спорту в науковому дискурсі є недостатньо дослідженим. У цій статті предметом наукового інтересу є саме функції фізичної культури та спорту як соціального інституту.

Досліджуючи фізичну культуру і спорт як соціальний інститут, на наш погляд, варто звернути увагу на його соціальні функції, що дасть змо-

гу повніше розкрити його соціальну сутність. Видатний американський соціолог Р. Мертон, один із фундаторів структурно-функціонального аналізу, надав соціальній функції таке визначення: функції – це об'єктивні наслідки, які можна спостерігати і які сприяють адаптації або пристосовуванню соціальної системи. Крім функцій, Р. Мертон виділив також поняття дисфункцій, які, відповідно, зменшують пристосовування й адаптацію системи. При цьому функції Р. Мертон поділяє на явні (ті, що входили в наміри учасників системи) та латентні (що не були усвідомлені та до намірів не входили) [13, с. 428].

Аналіз наукової літератури надає можливість визначити такі соціальні функції інституту фізичної культури і спорту. Найбільш широко науковці досліджують *соціалізаційну функцію*. Функція соціалізації виявляється в тому, що фізична культура і спорт як соціальний інститут відіграють вирішальну роль у формуванні й розвитку особистості, у засвоєнні нею фізкультурно-орієнтованих соціальних цінностей, норм, ролей, відносин і поведінки, у реалізації особистістю свого соціального статусу [7]. Інші дослідники дещо вужче розглядають спортивну соціалізацію. Так, Л. Лубишева вивчає спортивну соціалізацію як процес входження юного спортсмена у світ спортивних норм і практик [9, с. 23]. Безумовно, така думка має право на існування та може бути застосована в спеціальних вузькоспрямованих дослідженнях, проте в межах нашої статті більш переконливим є визначення, у якому під суб'єктом спортивної соціалізації розуміється будь-яка особа, не тільки спортсмен. Так, дослідники вказують, що основними способами заняття фізичною культурою та спортом є «первинна» та «вторинна» участь; ці рівні є також способом структурування, групування людей уже в межах самого спорту. Первинною називають безпосередню фізичну участь у спортивних змаганнях і підготовку до них. Вона може бути як прямою, так і непрямою. Перша полягає в безпосередній витраті фізичної енергії, спрямованої на досягнення певного спортивного результату, її головною фігурою є спортсмен. Непряма первинна участь не пов'язана безпосередньо з фізичною участю у спортивних змаганнях. До неї залучені тренери, спортивні керівники, теле- та радіокоментатори. Вторинна участь є остаточною категорією, що включає в себе всі форми участі в спорті, що не є первинними. Пряма вторинна участь – це участь у діяльності або контролі за діяльністю, що має стосунок до спорту (володіння та адміністративне управління професійними клубами, розповідь про спортивні події зі сторінок газет та журналів тощо). Непряма вторинна участь у спортивній діяльності – це споживання подій, інформації і предметів, що належать до сфери спорту. Основною фігурою вторинної участі є вболівальник [17, с. 202]. Саме у фізичній культурі та спорті найбільш яскраво виявляються такі важливі для сучасного суспільства цінності, як рівність шансів на успіх, досягнення успіху, прагнення бути першим, перемогти не тільки суперника, а й самого себе. Безперечно, спортсмени активніше інте-

ріоризують спортивні цінності: молодь, яка займається спортом, засвідчує, що спорт формує найперші уявлення про життя і світ. Уроки, засвоєні юними спортсменами на спортивному полі, потім, як правило, допомагають у подальшому житті. Багато хто із спортсменів стверджує, що саме спорт зробив з них особистостей [11, с. 95]. Крім того, тип суспільства визначає, які саме цінності культивуються через інститут фізичної культури та спорту. Ефективність соціалізації через спортивну діяльність залежить від того, наскільки цінності фізичної культури та спорту збігаються з домінуючими цінностями суспільства й особистості. Відсутність матеріального задоволення від занять фізичною культурою та спортом часто зумовлює зміну діяльності спортсменів на професійно-кримінальну. Тому дослідники вважають, що делінквентна поведінка більше притаманна професійним спортсменам, ніж прихильникам масового спорту [2, с. 38].

Крім функції соціалізації як культурно-ціннісної трансляції, інститут фізичної культури та спорту виконує тісно пов'язану з першою *функцію формування фізичної культури* – особливої культурної галузі, що акумулює суспільні цінності, пов'язані зі здоров'ям та красою тіла. Безперечно, фізична культура та спорт як інститут не є єдиним агентом цього формування; воно відбувається як результат функціонування декількох соціальних інститутів, у тому числі ЗМІ, освіти. Сутність фізичної культури та спорту полягає в ціннісному фундаменті формування тілесності. Як вказують дослідники, формування в населення розвиненої цілісної фізичної культури та спорту вміщує в себе популяризацію комплексу форм поведінки, які націлені на збереження та зміцнення здоров'я. Цей комплекс включає такі компоненти:

1) духовний (знання про вплив спортивних навантажень на людський організм, методи контролю за станом здоров'я та рівнем фізичного розвитку, цінності й ідеали);

2) вольовий (уміння концентрувати увагу та волю в процесі організації спортивних занять, контроль за режимом і оптимальним змістом фізичного навантаження);

3) емоційний (рухова пам'ять – образи рухів, вправ, «музика тілесних рухів», суб'єктивна й об'єктивна естетика рухів тіла);

4) тілесно-рушійний (розвинені фізичні кондиції (якості), рухові навички та вміння, анатомо-морфологічні параметри тіла);

5) діяльнісний компонент (форма організації фізичних навантажень, спортивних занять) [6, с. 27].

Як не прикро, але доводиться констатувати, що в Україні сьогодні спостерігається дисфункціональна діяльність інституту фізичної культури та спорту в цьому напрямі. За даними соціологічних досліджень, тільки 10–15% дорослого населення нашої держави регулярно або ситуативно використовують фізичні вправи з метою оздоровлення. Це, вважають вчені, цілковито недостатній рівень функціонування інституту спорту [6, с. 28].

Наступну функцію соціального інституту спорту можна визначити як *рекреаційну*. Вона зумовлена місцем занять фізичними вправами в організації загального режиму життєдіяльності [15, с. 131]. Варто уточнити, що *дозвільна функція* знаходить прояв здебільшого на масовому структурному рівні інституту фізичної культури та спорту.

Ще одна вельми значуща функція спорту – *функція соціальної інтеграції*, має три взаємозв'язані сторони: консолідації цілей, переконань, інтересів, ціннісних орієнтацій особи, соціальних груп, суспільства загалом у справі фізичного й духовного вдосконалення, поєднання зусиль великої кількості людей для їх забезпечення; мобілізації, що виявляється в створенні, накопиченні та розвитку матеріальних, фінансових і духовних цінностей, професійних кадрів, необхідних для фізичного й духовного вдосконалення людей; конформності як підлеглості особистих цілей окремих індивідів цілям і інтересам інших індивідів або соціальних груп для функціонального забезпечення й розвитку конкретних організацій і установ у галузі фізичної культури та спорту.

Фізична культура та спорт справляють значний вплив на солідарність людей. На підтвердження цих слів можна навести приклад: уболівальники на стадіоні об'єднуються в єдиному пориві, вболіваючи за свою команду, незалежно від соціального статусу, расової й релігійної належності.

Фізична культура та спорт також виконують *функцію соціальної мобільності*, яка може змінити (підвищити) соціальну позицію індивіда. Цю функцію виконують, перш за все, ті види фізичної культури та спорту, які є професійними й гарантують переможцю високі прибутки та престиж. Особливо це має місце в суспільствах, у яких існують етнічно-расові відмінності, диференціація в прибутках та соціальні обмеження. Можливість заробити гроші за допомогою фізичної культури та спорту відкриває особам із низьких суспільних верств можливості для соціального зростання. Крім того, завдяки фізичній культурі та спорту у спортсмена-непрофесіонала може бути закріплена структура мотивацій, яка полегшує соціальну мобільність в інших сферах життя [4, с. 125].

Змагальна функція, в якій виражена основна соціокультурна сутність фізичної культури та спорту. Сутність змагальної діяльності полягає в максимальному виявленні, уніфікованому порівнянні та об'єктивній оцінці певних людських можливостей у процесі змагань, орієнтованих на перемогу або досягнення високого в особистому плані спортивного результату або місця в змаганні. А. М. Леонтюк зазначає, що в ній втілені кілька найважливіших аспектів фізичної культури та спорту, пов'язаних і з творчою активністю фізкультурників та спортсменів, і з формуванням у них необхідних вольових якостей, і з обміном спортивними результатами свого досвіду та досягнень, а також з іншими обставинами.

Еталонна функція виявляється в тому, що спортивні рекорди й досягнення, виконання класифікаційних норм набувають широкого визнання та слугують своєрідним показником індивідуальних і загальнолюдських можливостей. «Спортивний еталон» не залишається незмінним: він постійно змінюється, стимулюючи тим самим мобілізацію зусиль спортсменів на самовдосконалення. Еталонна функція найяскравіше виражена в спорті вищих досягнень. Однак вона реалізується через систему спеціально організованих спортивних змагань і масового спорту.

Евристично-досягальна функція пов'язана з тим, що для фізичної культури та спорту характерна творча діяльність, спрямова на пізнання людиною своїх можливостей, пошуком найбільш ефективних способів їх максимальної реалізації. Ця функція найбільш повно виражена в спорті вищих досягнень, оскільки на шляху до них необхідно: постійно вдосконалювати систему підготовки; шукати нові засоби й методи тренування, нові зразки найскладніших елементів техніки та тактичних рішень спортивної боротьби; постійно навчати до повної мобілізації можливостей спортсмена в змаганнях і найбільш ефективно їх використовувати на різних етапах багаторічної підготовки, щоб підніматися весь час на новий, вищий рівень спортивної майстерності.

Функція закріплення й відтворення суспільних зв'язків, що реалізується шляхом створення та реалізації статусних, нормативних, рольових стандартів і позицій усіх учасників.

Адаптаційна функція як здатність фізичної культури і спорту, їх окремих соціальних інститутів пристосовуватися до умов і вимог суспільного життя, потреб та інтересів у галузі фізичного й духовного вдосконалення членів суспільства.

Регулятивна функція, спрямована на створення правових, моральних, технологічних і контролюючих стандартів та механізмів нормативного або девіантного поведінки людей у процесі здійснення фізичної культури та спорту.

Функція трансляції, що реалізується шляхом забезпечення передачі матеріальних і духовних цінностей у сфері фізкультурного вдосконалення людей наступним поколінням для збереження наступності в розвитку фізичної культури суспільства, соціальних груп і особистості.

Комунікативна функція, що виявляється у створенні й розвитку специфічної інформації та способів її передачі в усіх підсистемах фізичної культури. У фізичній культурі та спорті ця функція виявляється в тому, що, перш за все, спортивна й видовищна діяльність мають колективний характер, проходять і готуються в присутності інших людей і за їх участю.

Висновки. Таким чином, ми охарактеризували багаторівневу структуру та різноманіття функціональних проявів інституту фізичної культури та спорту в сучасних умовах. Ще раз підкреслимо, що фізична культура та спорт як соціальний інститут являє собою організовану систему соціаль-

них норм і зв'язків, яка об'єднує значущі суспільні цінності та процедури, що задовольняють певні потреби суспільства. Соціальна сутність спорту як інституту знаходить вираз у його соціальних функціях.

Використовуючи структурно-функціональну модель Р. Мертона, ми визначили такі функції фізичної культури та спорту в сучасних умовах: соціалізаційну, культурно-ціннісної трансляції, рекреаційну, соціальної інтеграції, соціальної мобільності, змагальну, еталонну, евристично-досягальну, закріплення й відтворення суспільних зв'язків, адаптаційну, регулятивну, трансляції, комунікативну. Крім явних, соціальний інститут фізичної культури та спорту виконує певні латентні функції. До таких ми зараховуємо, насамперед, функції реклами й соціальної диференціації. Безумовно, наведений перелік не є вичерпним, і ця тема може бути розширена подальшими дослідженнями, проте, на наш погляд, запропонований комплекс функцій досить повно характеризує соціальний аспект фізичної культури та спорту. Інституціональний підхід дає змогу визначити існування тісного функціонального зв'язку між фізичною культурою та спортом й іншими соціальними інститутами суспільства: владою, економікою, освітою, ЗМІ. У періоди системної трансформації суспільства порушується інституціональна структура та спостерігається дисфункціональна діяльність інститутів.

Список використаної літератури

1. Алкемайер Т. Телесные практики субъективации и самоинсценировки. *Логос*. 2006. № 3 (54). С. 76–81.
2. Васильченко О. А. Девіантна поведінка осіб спортивного середовища (За матеріалами соціологічного дослідження). *Грані*. 2005. № 2. С. 37–42.
3. Веблен М. Теория праздного класса. Москва, 1984. 346 с.
4. Захаров М. А. Социология спорта: учеб.-метод. пособие. Смоленск, 2008. 218 с.
5. Зверева В. Телевизионный спорт. *Логос*. 2006. № 3 (54). С. 63–75.
6. Кнабе Г. С. Диалектика повседневности. *Вопросы философии*. 1989. № 5. С. 27–38.
7. Кривцун-Левшина Л. Н., Котляров І. В. Соціологія фізичної культури і спорту. Вітебськ, 2009. 297 с.
8. Леонтьюк А. Спорт. Социокультурные характеристики спорта в современном обществе. URL: <http://sport.ru.ru/t7.htm>.
9. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта в системе физкультурного образования. *Теория и практика физической культуры*. 1998. № 11–12. С. 20–23.
10. Лэш К. Вырождение спорта. *Логос*. 2006. № 3 (54). С. 23–40.
11. Люта Л. П. Сутність інституту спорту як агенту соціалізації. *Вісник КНУ. Соціологія. Психологія*. 2004. Вип. 15–16. С. 94–97.
12. Люта Л. П. Перспективи розвитку інституту спорту в сучасних умовах. *Вісник КНУ. Соціологія. Психологія*. 2003. Вип. 17–18. С. 90–94.
13. Мертон Р. К. Явные и латентные функции. *Американская социологическая мысль: Тексты*. Москва, 1996. С. 393–461.

14. Мирошниченко Е. А. Трансформация идентичности в эпоху модернити. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Харків, 2002. С. 234–237.

15. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. Москва, 1999. 368 с.

16. Паначев В. Д. Управление социальным институтом спорта как особым феноменом. *Материалы II Всероссийской науч. конференции Сорокинские чтения-2005: Будущее России: стратегии развития*. Москва, 2005. С. 314–316.

17. Пономарев Н. И. Социальные функции физической культуры и спорта. Москва, 1974. 213 с.

18. Фурс В. Н. Глобализация жизненного мира в свете социальной теории. *ОНС*. 2000. № 6. С. 128–139.

Стаття надійшла до редакції 20.06.2017.

Власова Н. Ф. Функции физической культуры и спорта как социального института

В статье рассмотрены явные и латентные функции социального института физической культуры и спорта. Раскрыто содержание явных функций института физической культуры и спорта, а именно: социализационной, культурно-ценностной трансляции, рекреационной, социальной интеграции, социальной мобильности; составительской, эталонной, эвристично-достижимой, закрепления и воссоздания общественных связей, адаптационной, регулятивной, трансляции, коммуникативной. Рассмотрены латентные функции института физической культуры и спорта: рекламы и социальной дифференциации.

Ключевые слова: *социальный институт, физическая культура и спорт, функции физической культуры и спорта, явные функции физической культуры и спорта, латентные функции функции физической культуры и спорта.*

Vlasova N. Functions of Physical Culture and Sport as a Social Institution

In the articles considered explicit and latent functions of social institute of physical culture and sport. To the explicit functions of institute of physical culture and sport it is possible to take: socialization function which consists in forming and development of personality, in mastering by her the athletic-oriented social values, norms, roles, relations and behavior, in realization of the social status personality; function of the in a civilized manner-valued translation – foresees the accumulations of public values, related to the health and beauty of body; recreational function – it is determined by the mestome of engaging in physical exercises in organization of the general mode of vital function ; function of social integration rapprochement of people and association of them promote in groups, organizations, unions, clubs on the basis of community of interests and activity on their pleasure; foresees the function of social mobility change (increase) of social position of individual; contention function, which consists in a maximal exposure, compatible comparison and objective estimation of certain human possibilities in the process of competitions, oriented to victory or achievement of high in the personal plan sporting result or place in a competition; standard function shows up in that sporting records and achievements, implementations of classification norms acquire wide confession and serve as the original index of individual and common to all mankind possibilities; heuristic-reachable function related to that for a physical culture and sport characteristic creative activity, related to cognition of the possibilities, search of the most effective methods, a man them maximal realization; function of fixing and recreation of public connections, which will be realized by creation and realization of status, normative, role-playing standards and positions of all participants; an adaptation function is foreseen by ability of physical culture and sport,

them separate social institutes to adapt to the terms and requirements of public life, to the requirements and interests in industry of physical and spiritual perfection of members of society; regulatory function which is sent to creation of legal, moral, technological and supervisory standards and mechanisms normative or deviant

Behavior of people in the process of realization of physical culture and sport.

– function of translation, which will be realized by providing of transmission of material and spiritual values in the sphere of athletic perfection of people by a next generation for maintenance of the following in development of physical culture of society, task forces and personality;

– communicative function which appears in creation and development of specific information and methods of her transmission in all subsystems of physical culture.

Except obvious, the social institute of physical culture and sport executes latent functions are certain. To such first of all we would take an advertising function. Another function of physical culture and sport, which can be attributed to latent, is the function of social differentiation. The sociocultural base of this function, in our view, consists in the phenomenon of demonstrative consumption.

Key words: *social institute, physical culture and sport, functions of physical culture and sport, explicit functions of physical culture and sports, latent functions of functions of physical culture and sports.*